

Альона Скрипник

ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ПІКЛУВАННЯ, ВЛАШТУВАННЯ ТА ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ, В США

Стаття присвячена дослідженню питання історії становлення і розвитку системи соціального піклування, влаштування та виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, на різних етапах існування американської державності та формування демократичного суспільства. Виділено 8 етапів в організації соціального піклування і виховання даної категорії дітей в США. Представлено особливості формування правового підґрунтя щодо здійснення соціального піклування і виховання дітей, позбавлених батьківського піклування. Подані характеристичні риси застосування форм влаштування таких дітей в американському суспільстві у різних історичних періодах.

Ключові слова: діти, позбавлені батьківського піклування, соціальне піклування, форми соціального влаштування, соціальне виховання, американське суспільство.

Як відомо, у США існує розвинена система дієвих форм влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування, які характеризуються цілеспрямованою і зорієнтованою на конкретну дитину системою соціального піклування та соціального виховання. Тому вивчення американського досвіду в цій галузі покликане збагатити педагогічну думку України продуктивними ідеями та досвідом.

У сучасній вітчизняній та російській педагогіці окремим аспектам піклування, влаштування і виховання даної категорії дітей у США присвячено праці: О. Безлюдного (опікування дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування), О. Бесчетнової (усиновлення та фостерна сім'я як форми влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування), С. Білецької (педагогіка дитиноцентризму в суспільному вихованні), І. Братусь (соціально-педагогічна робота з юними матерями), А. Горшкової (турбота про сиріт у ХІХ ст. – поч. ХХ ст.), Н. Рич (соціальна робота з дітьми), Б. Сюти (піклування про дітей як соціальна проблема), І. Трубавіної (право дитини на виховання й розвиток у сім'ї) та ін. Проте в цих роботах не знайшло достатнього відображення та наукової розробки питання специфіки здійснення соціального виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, при різних формах їх влаштування в американському суспільстві в історичній ретроспективі.

Для розуміння сучасної політики здійснення соціального виховання

дітей, позбавлених батьківського піклування, в США необхідно звернутися до історичного минулого становлення і розвитку системи соціального влаштування і піклування дітей, позбавлених батьківського піклування, коли вона зазнавала впливу різних чинників у спектрі формування і розвитку демократичного суспільства.

У зв'язку з вище викладеним, за мету дослідження в даній статті обрано питання теоретичного аналізу процесу становлення і розвитку системи соціального піклування, влаштування і виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, в американському суспільстві в історичній ретроспективі.

Насамперед, відмітимо, що в США фундаментальні дослідження щодо висвітлення загальних підходів до організації соціального виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, здійснювали такі науковці і практики, як: В. Альберт (V. Albert), С. Альтсулер (S. Altshuler), Д. Артур (D. Arthur), К. Барбел (K. Barbell), Р. Барт (R. Barth), Дж. Беребітські (J. Berebitsky), Д. Бланкенорп (D. Blankenhorn), Р. Геен (R. Geen), К. Даніелс (C. Daniels), Е. Герман (E. Herman), М. Етел (M. Ethel), Е. Зелевські (E. Zielewski), Е. Карп (E. Carp), Т. Креа (T. Crea), Е. Освольд (E. Osvold), С. Скарсела (C. Scarcella), М. Френдліш (M. Freundlich) та ін.

Аналіз результатів цих досліджень привів до наступних висновків. По-перше, відношення американського суспільства до дітей, позбавлених батьківського піклування, упродовж багатьох століть було неоднозначне: від виявлення людського жалю (або ж навпаки: відношення, як до осіб другорядного типу) до усвідомлення необхідності організації планованого соціального піклування і влаштування та здійснення належного системного соціального виховання цих дітей.

Так, усередині XVIII ст. – на початковому етапі становлення США як єдиної держави характерною формою соціального піклування про дітей, які втратили біологічних батьків, стає взаємна родова підтримка. З укріпленням християнського світогляду в суспільстві створюється розгалужена мережа монастирів, які надають безкоштовно підтримку кожному «убоному» – сироті. Проте соціальне піклування про дітей, позбавлених батьківського піклування, було радше фрагментарним, аніж постійним і зводилось до окремих заходів надання соціальної допомоги (забезпечення їжею, одягом, ночівлі, окремого лікування тощо) [1].

В якості основних інструментів, які дозволяли узаконити усиновлення дітей, були заповіт, контракти і договори, де прописувалися особливості передачі батьківських прав. Першим зареєстрованим усиновителем вважається губернатор Массачусетса – Вільям Філ (Sir William Phil), який усиновив дитину в 1693 році. У його заповіті вперше з'явилося слово «adoption» («усиновлення»), що згодом було запроваджено в законодавчу норму [6].

З початку XIX ст. – до 60-х років XIX ст. запроваджується державне

регулювання процесом соціального влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування. Починаючи з 1825 року, з'являються перші державні виховні заклади для сиріт, спочатку в окремих містах: в Нью-Йорку, Бостоні та Філадельфії і тільки для хлопчиків. Дівчата-сироти поміщалися у приватні будинки, де працювали прислугою [2; 4].

З 1850 року відкриваються перші громадські «богодільні» і приватні сирітські притулки. Положення дітей у них характеризувалось незадовільними умовами утримання і високою дитячою смертністю. У 1853 р. Чарльз Лоринг Брейс заснував в Нью-Йорку Товариство допомоги дітям, основною ідеєю якого була практика їх безкоштовного поміщення з вулиць міста в прийомні сім'ї фермерів, які проживають в сільськогосподарських районах західних штатах країни: Мічигані, Огайо, Айові, Індіані, Міссурі, Канзасі [2; 6]. Однак договори не уклалися, право піклування зберігалось за Товариством допомоги дітям, що теоретично дозволяло забирати дитину з сім'ї в будь-який час.

Перші загальні законодавчі акти з усиновлення були прийняті в Міссісіпі (1846 р.) і Техасі (1850 р.). У 1851 році в штаті Массачусетс був прийнятий рамковий закон з усиновлення – Закон для забезпечення усиновлення дітей (Massachusetts Adoption of Children Act). В ньому вперше в історії США було визначено, що усиновлення можливе виключно за рішенням суду, згідно з яким дитина в публічному судовому процесі набувала правового статусу «усиновленої» [4]. Визначалась необхідність надання постійних соціальних послуг дитині, позбавленої батьківського піклування, та проведення попереднього обстеження умов життя і морального обличчя потенційних усиновителів до прийняття остаточного судового рішення.

З 60-х років XIX ст. – до кінця XIX ст. спостерігається збільшення кількості дітей, позбавлених батьківського піклування, спричинене наслідками Громадянської війни 1861–1865 рр. У зв'язку з цим у різних американських штатах продовжували активно відкриватися державні дитячі виховні будинки-притулки («*houses of refuge*»), які рятували дітей-сиріт і від голоду, і від злочинів [3]. При цих будинках-притулках функціонували майстерні-магазини, в яких продавалися товари, виготовлені дітьми. Виручені кошти витрачались на утримання дітей.

Прийомні сім'ї брали до себе дітей, позбавлених батьківського піклування, часто з метою безкоштовного використання їхньої дитячої праці для власного збагачення. На полі, у шахтах, на фабриках і заводах діти-сироти працювали багато годин у день, не відвідуючи школи та залишаючись безграмотними, але набожними.

У цей період починає формуватися ідеологія необхідності родинної турботи про сироту. Усиновлення стає помітним для громадськості явищем [3; 4]. Це потребувало законодавчого вирішення питання усиновлення у всіх американських штатах. У зв'язку з чим, з 60-х років

XIX ст., у 25 американських штатів на основі Массачусетського закону про усиновлення розробляються і приймаються власні подібні закони [2].

1900–1945 роки увійшли в історію соціальної роботи в США, як період «стандартизації» та «природовідповідності», «регуляції» та «інтерпретації» у соціальному влаштуванні, піклуванні і вихованні дітей, позбавлених батьківського піклування. Усиновлення стає раціональним, керованим і контрольованим соціокультурним. Так, у 1917 році прийнято Дитячий кодекс Міннесоти, який вимагав, щоб при виборі форми влаштування дитини, позбавленої батьківського піклування, здійснювався попередній аналіз усіх суб'єктивних та об'єктивних факторів, які позитивно впливатимуть на задоволення життєвих потреб такої дитини та здійснення належного соціального виховання. У кодексі також закріплена вимога закритості усиновлення від громадськості [6].

Проте, переважна більшість дітей, позбавлених батьківського піклування, продовжували проживати в дитячих будинках, а не в прийомних сім'ях. Водночас, уже з першої половини ХХ ст. деінституалізація стає найбільш стійкою тенденцією в організації турботи про дітей, позбавлених батьківського піклування [7].

Організаційно передача дітей в чужі сім'ї у перші десятиліття ХХ ст. перебувала у віданні державної системи охорони дитинства, зокрема її відділу загальної благодійності. Водночас починають функціонувати благодійні громадські або приватні організації (в тому числі й релігійні). Так, для вирішення питань розміщення, усиновлення дітей, позбавлених батьківського піклування, у 1911 році у Нью-Йорку засновується Благодійна асоціація і дитячий будинок товариства Вашингтона, у 1912 році – Дитяче бюро, у 1921 році – Ліга Дитячого добробуту Америки [3].

Усиновлення в цей період носить закритий характер. Прийомні сім'ї беруть на виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, як на платній, так і безоплатній основі. Прийомних вихователів стали називати патронатними (фостерними) батьками (foster parents) [5; 7]. Виникла необхідність проводити попереднє навчання фостерних батьків. Вся відповідальність за вирішення долі дитини, підготовку патронатних батьків покладалась на спеціального соціального працівника.

1945–1965 роки – пов'язані з розвитком у США демократичних рухів за громадянські права. Формується нова ідеологія в ставленні до дітей, позбавлених батьківського піклування: діти повинні виховуватися в родині, і всі складнощі зі здоров'ям чи інші проблеми дитини не можуть бути перешкодою на шляху дитини до нової сім'ї.

Жорстка громадська критика виховання дітей в інтернатних закладах, яка ґрунтувалася на соціально-педагогічних дослідженнях, здійснених в цей час американським вченим Вільямом Голдфарбом, а також велика вартість утримання інституційних закладів були головними факторами, що змусили уряд США активніше стати на шлях деінституалізації системи соціального піклування, влаштування і виховання дітей, позбавлених

батьківського піклування. У зв'язку з цим, кількість дітей, позбавлених батьківського піклування, поміщених у великих інтернатних закладах, досить суттєво зменшувалася в наступні два десятиліття: від 85 тис. осіб у 1945 році до 40 тис. осіб у 1965 [2].

Потрясіння, що пережило американське суспільство після Другої світової війни, детермінувало активізацію процесу усиновлення дітей, позбавлених батьківського піклування. Спочатку прийомні батьки переважно брали на виховання хлопчиків, що було реакцією на загибель під час війни переважно чоловічого населення. Згодом для усиновителів стать дитини-сироти не мала значення. Поступово відбувається перехід до відкритого усиновлення [7]. Причому американським сім'ям білої раси пропонувались для усиновлення діти лише білої раси, а дітей чорної раси розміщували лише в сім'ях чорної раси. Такий принцип процесу усиновлення дістав назву – «transracial». Вперше з'являється практика міжнародного усиновлення [2].

1965–1990 роки відзначаються активними процесами реформування суспільного ставлення до дітей, позбавлених батьківського піклування, на основі поваги до людської гідності, посилення суспільної відповідальності за піклуванням даної категорії дітей.

У 1974 році був прийнятий Закон про попередження жорстокого поводження з дітьми (Child Abuse Prevention and Treatment Act (CAPTA)), яким було визначено основи здійснення попередження, а також проведення оцінки, ідентифікації та лікування дітей в силу жорстокого поводження з ними та зневаги до них [8].

З середини 60-х років ХХ ст. американські вчені [4; 7] стали звертати увагу суспільства на спірність застосування принципу «transracial» при усиновленні. 70-ті роки ХХ ст. (час закінчення війни у В'єтнамі) увійшли в історію становлення системи соціального поміщення і виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, як період «маленької революції в усиновленні», коли американськими сім'ями білої раси активно усиновлювалися немовлята чорної раси.

З середини 70-х років ХХ ст. означені поняття: «культура народження» і «відкрите усиновлення», що визначили основні напрями розвитку й сучасної американської культури усиновлення. На цей період припадає друга хвиля міжнародного усиновлення і здійснюється юридичне оформлення інституту міжнародного усиновлення [8].

Під час періоду 1990–2000-х років у кожному американському штаті здійснюється перепис усіх дітей, які перебувають в системі заміщеного виховання, та призначаються спеціальні державні субсидії для людей, які всиновлюють дітей, позбавлених батьківського піклування, з «особливими потребами» (інваліди, хворі тощо).

У 1993 році згідно з Законом про збереження сім'ї та програму сімейних послуг (Family Preservation and Support Services Program Act) законодавчо закріплюється право дитини, позбавленої батьківського

підкування, на повернення у власну біологічну сім'ю. Причому влаштування дитини в замісну сім'ю розглядається як тимчасовий захід, необхідний на період, поки агентство намагається допомогти біологічній сім'ї, яка перебуває в кризовому становищі [4].

В останнє десятиріччя ХХ ст. спостерігається третя хвиля міжнародного усиновлення в силу зростаючого бажання американських сімей взяти на виховання дитину, позбавлену батьківського піклування, та нестачу дітей до 7 років, які підлягають усиновленню [2].

У цей же період у соціально-педагогічній практиці закріплюється концепція постійного і програмованого соціального піклування про дітей, позбавлених батьківського піклування (посилюється увага до таких дітей з особливими потребами), унеможливлення будь-якої дискримінації при соціальному влаштуванні даної категорії дітей залежно від їхнього рівня розвитку та стану здоров'я, тенденція мінімізації частого переміщення даної категорії дітей з однієї замісної сім'ї в іншу, стратегія відкритого усиновлення та постійності, тривалості та послідовності (наступності) соціального виховання таких дітей [8].

Початок ХХІ ст. відзначається спрямуванням соціально-педагогічної роботи на вирішення проблеми профілактики соціального сирітства, реалізації права дитини, що залишилася без піклування батьків, жити і виховуватися в благополучній родині. Причому при позбавленні дітей батьківського піклування акцент робиться на тимчасове проживання дітей, які залишилися без піклування батьків, у прийомних сім'ях. Близько половини американських дітей, що потрапили до прийомних батьків, повертаються в свою родину впродовж року [7].

Американські фахівці із соціальної роботи вбачають головну мету соціального виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, у третьому тисячолітті у збереженні сімейних зв'язків [4; 5; 8]. У силу цього в США на сьогодні не практикується поміщення дитини, позбавленої батьківського піклування, у закриті державні інтернатні заклади. В такій інтерпретації, як в Україні, в США їх взагалі не існує. Це можуть бути лише лікувальні заклади, кризові центри тощо для тимчасового перебування дітей, які мають особливі потреби.

Досить поширеним для тимчасового поміщення дитини, позбавленої батьківського піклування на короткий термін, є дитячий заклад сімейного типу, який організується непрацюючими жінками, що мають над опікою власних дітей. Найчастіше група складається їх трьох-чотирьох дітей. Це дозволяє забезпечити гнучкий підхід до дитини з урахуванням її індивідуальних особливостей.

На початку ХХІ ст. активно практикується така форма сімейного виховання, як поміщення дітей, які залишилися без піклування батьків, в сім'ї родичів. Воно може бути як тимчасове, допоки у біологічній сім'ї не будуть усунені всі бар'єри для належного соціального виховання дітей, або ж постійне. Родичам стали надавати право першої черги при усиновленні

дітей, які залишилися без батьківського піклування [7]. Діти, які не можуть розраховувати на споріднену опіку, поміщаються в сім'ї (часто зі схожими етнічними коренями або релігійними поглядами) або установи якомога ближче до будинку, щоб біологічні батьки могли їх відвідувати.

Особлива увага американського суспільства наразі приділяється проблемі профілактики соціального сирітства, соціального захисту та підготовки дітей, позбавлених батьківського піклування, до самостійного життя в соціумі. Вилучення ж дитини із сім'ї в США визнано крайнім заходом, який застосовується в разі гострої необхідності.

Таким чином, в історії становлення та розвитку системи соціального піклування, влаштування і виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, в США можна умовно виокремити 8 таких етапів:

1) *Початок XVIII ст. – початок XIX ст.* – перехід від людського жалю до усвідомлення необхідності соціальної турботи і влаштування дітей-сиріт. Утворення сиротинських закладів при монастирях. Усиновлення – на основі заповіту і контрактів, а також договорів де прописувалися особливості передачі батьківських прав. Соціальне піклування і виховання дітей здійснюється дискретно і хаотично.

2) *Початок XIX ст. – 60-ті роки XIX ст.* – формується світська система державного піклування, засновуються громадські «богодільні» і приватні сирітські притулки, а також товариства допомоги дітям. Приймається перший рамковий закон з усиновлення. Встановлюється мінімальна державна плата за утримання і виховання прийомної дитини.

3) *60-ті роки XIX ст. – кінець XIX ст.* – відкриття державних дитячих будинків-притулків. Регуляція та інтерпретація процесу соціального влаштування і здійснення соціального виховання. Усиновлення стає помітним для громадськості явищем.

4) *1900–1945 роки* – розширення поняття «дитина, що підлягає усиновленню». Усиновлення стає все більш раціональним, контрольованим і керованим, але закритим процесом.

5) *1945–1965 роки* – активізуються процеси деінституалізації системи піклування, влаштування і виховання дітей. Запровадження відкритого усиновлення. Початок міжнародного усиновлення. Тенденція на відновлення зв'язків і контактів дитини, позбавленої батьківського піклування, з її біологічними батьками; поміщення цієї дитини в умови, максимально близькі до сімейних. Оформлення патронатного виховання.

6) *1965–1990 роки* – прийняття законів щодо попередження жорстокого поводження з дітьми. Відмова від принципу «transracial» при усиновленні. Юридичне оформлення відкритого усиновлення та інституту міжнародного усиновлення. Мінімізація державних інтернатних закладів. Орієнтація на відновлення зв'язків дитини з біологічними батьками. Запровадження оплати праці патронатних вихователів.

7) *1990–2000 роки* – створення федерального банку даних щодо дітей, позбавлених батьківського піклування. Втілення ідей «спорідненості

влаштування» і «врахування особливих потреб дитини при вихованні». Заборона будь-якої дискримінації щодо розміщення дитини в прийомні сім'ї за ознакою раси, кольору шкіри чи національного походження. Активізація міжетнічного та міжнародного усиновлення. Активний розвиток та повна професіоналізація патронатного виховання.

8) 2000–2014 роки – пріоритетними формами соціального влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування, є сімейні форми, зокрема: тимчасове влаштування дітей у сім'ї родичів; екстрене короткострокове розміщення дитини в прийомну сім'ю; довготривале розміщення дитини у професійні прийомні сім'ї (сімейний патронат); усиновлення; розміщення в будинки сімейного типу; розміщення в спеціалізовані прийомні сім'ї, які спеціалізуються на вихованні дітей з особливими потребами.

Перспективи подальших досліджень у спектрі здійснення соціального піклування у США вбачаємо у вивченні питання застосування методів соціального виховання при різних формах соціального влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бессчетнова О. В. Усыновление детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей, в США / О. В. Бессчетнова // Вестник Вестник Томского государственного педагогического университета. – 2009. – № 7. – С. 71–75.
2. Горшкова А. Е. Забота о сиротах в США (XIX – начало XX века) / А. Е. Горшкова // Детский дом. – 2005. – № 3(16). – С. 34–35.
3. Рич Н. Соціальна робота з дітьми у Сполучених Штатах Америки. Особисті роздуми / Н. Рич // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. – 2002. – № 1. – С. 92–96.
4. Arthur D. Bright. Fatherlessness / Arthur D. Bright. – Bright Publishing Company, United States, 2007. – 140 p.
5. Barbell Kathy. Foster Care Today / Kathy Barbell, Madelyn Freundlich. – Washington, DC, 2001. – 30 p.
6. Ethel M. Springer. Children deprived of Parental Care / M. Springer Ethel // A study of children taken under care by Delaware agencies and institutions. – Washington : Government Printing Office, 1921. – 245 p.
7. Foster Care Adoption in the United States : A State-by-State Analysis of Barriers & Promising Approaches / Jennifer Ehrle Macomber, Cynthia Andrews Scarcella, Erica H. Zielewski, Rob Geen. – Washington DC : Urban Institute, 2005. – 122 p.
8. Rosenfeld A. A. Foster care: An update / Rosenfeld A. A., Pilowsky D. J., Fine P., Thorpe M. and others // Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry. – 1997. – № 36(4). – P. 448–457.